

Συγκρούσεις, ταυτότητες, αίσθηση του ανήκειν¹ Διάλογος με τον Francesco Remotti

Χριστίνα Πετροπούλου (Μετάφραση, σχόλια, υποσημειώσεις)

Ο διάλογος που ακολουθεί έλαβε χώρα στο πλαίσιο του Φεστιβάλ Κινηματογράφου 2022 στο Ρέτζιο Εμίλια (Reggio Emilia) και είχε ως κεντρικό θέμα την Ταυτότητα. Συντονιστής ήταν ο Πασκουάλε Πουλιέζε (Pasquale Pugliese).

Πουλιέζε: Γνώρισα τον καθηγητή Φραντσέσκο Ρεμόττι πριν δέκα χρόνια στο Ρέτζιο Εμίλια στην παρουσίαση του βιβλίου του *Η εμμονή με την ταυτότητα* (2010), στο πλαίσιο του Σχολείου Ειρήνης². Σήμερα, με αφορμή το Φεστιβάλ Κινηματογράφου του Ρέτζιο, συζητούμε και πάλι το θέμα της ταυτότητας, αλλά μέσα σε έναν απίστευτο πόλεμο στην καρδιά της Ευρώπης, σε σχέση με τον οποίο το θέμα της ταυτότητας και των χρήσεών της κατέχει, για ακόμη μια φορά, κεντρική θέση. Αλλά, ας κάνουμε ένα βήμα κάθε φορά. Ας προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε την ιδέα που ο καθηγητής Ρεμόττι έχει για τη λέξη *ταυτότητα* -που δίνει και τον τίτλο σε αυτή την έκδοση του Φεστιβάλ Κινηματογράφου που μας φιλοξενεί- μια λέξη που εμφανίζεται «καθαρή, διαυγής, κομψή, σαφής», αλλά στην πραγματικότητα είναι «δηλητηριώδης»... «Γιατί και με ποια έννοια η ταυτότητα είναι μια δηλητηριώδης λέξη;» – διερωτάται ο Ρεμόττι σ' εκείνο το βιβλίο – «Απλά, επειδή υπόσχεται αυτό που δεν υπάρχει. Γιατί μας παραπλανά για κάτι που δεν είμαστε. Γιατί παρουσιάζει ως πραγματικό αυτό που είναι μυθοπλασία ή, το πολύ, φιλοδοξία. Ας πούμε, λοιπόν, ότι η ταυτότητα είναι ένας μύθος, ένας μεγάλος μύθος της εποχής μας». Εξηγήστε μας, λοιπόν, κύριε καθηγητά, γιατί «η ταυτότητα είναι ένας μεγάλος μύθος της εποχής μας»;

Ρεμόττι: Η ταυτότητα είναι μια μυθοπλασία. Για να το συνειδητοποιήσουμε, ας προσπαθήσουμε να εφαρμόσουμε την έννοια αυτή σε κάποιο υποκείμενο. Συνήθως εννοούμε ή μια προσωπική ταυτότητα -εγώ έχω μια ταυτότητα, εσύ έχεις μια ταυτότητα- ή αναφερόμαστε σ' ένα συλλογικό υποκείμενο, ένα εμείς. Για παράδειγμα, όταν μιλάμε για ένα έθνος -ένα επίκαιρο θέμα- ειδικά αν σκεφτούμε τους εθνικισμούς, έχουμε να κάνουμε με ένα συλλογικό υποκείμενο -ένα εμείς, εμείς οι Ιταλοί, για παράδειγμα- και η ταυτότητα θα ήταν η ουσία αυτού του υποκειμένου, προσωπικού ή συλλογικού. Η θέση που διατυπώνω στο βιβλίο μου *Η εμμονή με την ταυτότητα* είναι το ακριβώς αντίθετο, ότι δεν υπάρχει ουσία. Θα μου πείτε, λοιπόν, «μα ο Φραντσέσκο Ρεμόττι δεν έχει μία ταυτότητα;». Όχι, δεν έχω. Σας απαντώ ως εξής: ο καθένας μας ας κάνει αυτή την προσπάθεια κι ας αναρωτηθεί: ποια είναι η ταυτότητα του καθενός από εμάς; Εγώ δεν θα μπορούσα να πω ποια είναι η ταυτότητά μου και νιώθω όχι μόνο ικανοποιημένος αλλά και υπερήφανος γι' αυτό. Νομίζω ότι όλοι μας αδυνατούμε να πούμε ποια είναι η ταυτότητά μας, οπότε αποδεχόμαστε ότι δεν έχουμε.

Πουλιέζε: Κι όμως, σ' αυτό το βιβλίο υπάρχει όχι μόνο η αποποίηση της ταυτότητας, αλλά και θέσεις που αμφισβητούν ριζικά την ίδια την έννοια της ταυτότητας, ως μιας “δηλητηριώδους λέξης”, τοξικής,

¹ Τίτλος πρωτότυπου: *Conflitti, identità e appartenenze. Un dialogo con Francesco Remotti*. Δημοσιευμένο στο: <https://www.azionenonviolenta.it/conflitti-identita-e-appartenenze-un-dialogo-con-francesco-remotti/> και σε διάφορους άλλους ιστότοπους.

² Μη κερδοσκοπικός κοινωνικός εθελοντικός σύλλογος, στον οποίο συμμετέχουν φορείς και εκπαιδευτικά ιδρύματα μέσα από ποικίλες δραστηριότητες -σε εθνικό και διεθνές επίπεδο- με σκοπό την καλλιέργεια και διάχυση μιας κουλτούρας Ειρήνης και Μη Βίας: <http://www.lascuoladipace.org/progetto.htm>.

που μας βλάπτει ατομικά και κοινωνικά. Σας ρωτώ: γιατί είναι μια λέξη που κουβαλάει ένα τόσο αρνητικό φορτίο;

Ρεμόττι: Ας πούμε ότι σε αυτά τα βιβλία μου, ξεκινώντας από το *Ενάντια στην Ταυτότητα* (1996), εστίασα κυρίως στις συλλογικές ταυτότητες, στα συλλογικά υποκείμενα, στο *εμείς*, που ισχυρίζονται ότι έχουν ταυτότητα. Έτσι, το θέμα της τοξικότητας αφορά τις κοινωνικές, πολιτικές συμπεριφορές του *εμείς*. Λέω ότι είναι μια δηλητηριώδης λέξη επειδή, ενώ ακούγεται ως πολύ θετική, στην πραγματικότητα είναι παραπλανητική. Η τοξικότητα συνίσταται στο γεγονός ότι, όταν τα συλλογικά υποκείμενα παίρνουν αυτόν τον δρόμο, της ταυτότητας, διακινδυνεύουν δύο πράγματα. Το πρώτο: αν ένα συλλογικό υποκείμενο επιμένει στη διατήρηση της ταυτότητάς του, ουσιαστικά κλείνει τα μάτια του στο μέλλον, το οποίο παρουσιάζεται επικίνδυνο, καθώς το μέλλον είναι μια αλλαγή. Ο κίνδυνος είναι να στερηθούμε τους πόρους και τις ευκαιρίες που μπορεί να μας επιφυλάσσει το μέλλον. Ως εκ τούτου, κάνοντας μια συζήτηση περί ταυτότητας, εννοούμε ότι οι νέοι πρέπει να προσαρμοστούν σε αυτό που πιστεύουμε ότι είμαστε. Το δεύτερο: σε σχέση με τους άλλους, από πλευράς ενός “εμείς”, που υποστηρίζει μια ταυτότητα που πρέπει αναπόφευκτα να υπερασπιζόμαστε, θέτουμε τον εαυτό μας σε θέση αντιπαλότητας -εκπεφρασμένης ή μη. Σε αυτό βλέπω αρνητικές συνέπειες.

Πουλιέζε: Αν και γνωρίζω το ανεπίκαιρο της ματιάς των ανθρωπολόγων, αλλά γι' αυτόν τον λόγο πιο βαθιάς (πρβλ. το *Για μια ανθρωπολογία ανεπίκαιρη* (Remotti 2014), θα ήθελα να προσπαθήσω να συνυφάνω αυτή τη δηλητηριώδη λέξη, ταυτότητα, με τα τεκταινόμενα σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Τα προσχήματα ταυτότητας λειτούργησαν ως ιδεολογική υποστήριξη για έναν άλλο πόλεμο στην Ευρώπη, σε απόσταση αναπνοής από εμάς, στην πρώην Γιουγκοσλαβία που σπαράσσεται από εθνικισμούς ταυτότητας –οπλισμένους ο ένας εναντίον του άλλου–, σχετικά με τους οποίους ο Alexander Langer³ έγραψε, μεταξύ άλλων, τον περίφημο *Δεκάλογο για τη συνύπαρξη*⁴. Ένα από τα σημεία -που για μένα αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς- έχει να κάνει με τη “σημασία των διαμεσολαβητών, των γεφυροποιών, των αλτών του τείχους, των εξερευνητών των συνόρων. Χρειάζονται... προδότες της εθνικής ενότητας...”: αυτό ακριβώς που έλειπε τότε, και που, αν προσπαθήσεις να το πεις τώρα, κατηγορείσαι για συμπόρευση με τον εχθρό, δηλαδή ότι είσαι... με το μέρος του Πούτιν”. Όλα αυτά, για ν’ αναρωτηθούμε κατά πόσο η ταυτότητα έχει να κάνει όχι μόνο με τον πόλεμο που διεξάγεται, αλλά και με τη στρατιωτικοποιημένη σκέψη, δηλαδή τη δυαδική λογική που έχει κυριαρχήσει σε κάθε συλλογισμό: ή μαζί μας ή εναντίον μας.

Ρεμόττι: Σε αυτό ακριβώς το σημείο δεν θέλω να παρερμηνευθώ: δεν πιστεύω ότι «αν εγκαταλείψουμε την ταυτότητα, τα προβλήματά μας λύνονται». Το θέμα είναι ότι η σκέψη περί ταυτότητας ριζοσπαστικοποιεί τις συγκρούσεις, τις καθιστά άλυτες και δεν απομένει παρά η εξόντωση του άλλου. Πρέπει να ξεκινήσουμε από την παραδοχή ότι οι συγκρούσεις είναι φυσιολογικές, υπάρχουν πάντα: είναι γεγονός, η σύγκρουση υπάρχει ακόμη και μέσα μας. Αλλά, αν διαχειριζόμαστε τις συγκρούσεις με μια νοοτροπία δυαδική, όπως αυτή της ταυτότητας, είναι πολύ δύσκολο να οδηγηθούμε σε λύσεις. Άλλο πράγμα είναι ν’ αντιμετωπίζεις τις συγκρούσεις με μια πολιτική ταυτότητας και άλλο με μια πολιτική ομοιοτήτων.

Πουλιέζε: Συμφωνώ απόλυτα μαζί σας. Νομίζω ότι οι συγκρούσεις είναι εποικοδομητικές αν η διαχείρισή τους γίνεται με θετικό και εμπλουτιστικό τρόπο για τα συγκρουόμενα μέρη, αλλά όχι βασισμένες στην ταυτότητα. Δεν θα είχαμε πολιτικά δικαιώματα, κοινωνικά δικαιώματα, δεν θα είχαμε την ανάπτυξη του ατόμου από παιδί σε ενήλικα αν δεν περνούσαμε από εφηβικές συγκρούσεις. Είναι ο βίαιος εκφυλισμός της σύγκρουσης, ο οποίος συχνά βασίζεται σε στοιχεία ριζωμένης ταυτότητας που οδηγεί στον πόλεμο.

Ας περάσουμε λοιπόν στην εποικοδομητική πλευρά της συζήτησης. Για να οικοδομήσουμε συνυπάρξεις, ειρηνικές, θα προσέθετα, λέει ο καθηγητής Ρεμόττι, σ’ ένα άλλο σημαντικό βιβλίο, *Ομοιότητες. Ένας δρόμος για τη συνύπαρξη* (2019), πρέπει ν’ αλλάξουμε εντελώς λογική, ν’

³ Ο Alexander Langer (1946-1995) ήταν Ιταλός πολιτικός, δοκιμογράφος, δημοσιογράφος, περιβαλλοντολόγος και ειρηνιστής με σημαντικό κοινωνικό, πολιτικό και συγγραφικό έργο: <https://www.alexanderlanger.org/en/668>

⁴ Βλ. σχετικά: <https://www.alexanderlanger.org/it/32/104q>

απομακρυνθούμε από τη λογική της ταυτότητας και να εισέλθουμε στη λογική των ομοιοτήτων, ν' αφήσουμε στην άκρη τις απατηλές βεβαιότητες της ταυτότητας -όπου το Α είναι ίσο με το Α και είναι διαφορετικό από το μη Α- και να περιηγηθούμε στην ανοιχτή θάλασσα της «πολυπλοκότητας» (μια λέξη συχνά ευτελισμένη στο σημερινό λεξιλόγιο), όπου μπορούμε ν' αναζητήσουμε τις ομοιότητες. Ήδη αυτό θα άξιζε να μελετηθεί σε βάθος.

Ρεμόττι: Η δυτική φιλοσοφική σκέψη χαρακτηρίζεται από αυτό που ορισμένοι συγγραφείς έχουν αποκαλέσει «πόλεμο κατά των ομοιοτήτων». Η μεσαιωνική και αναγεννησιακή σκέψη αντιλαμβανόταν τον κόσμο ως διασυνδεδεμένο: ο κόσμος αποτελείται από διασυνδέσεις. Η σύνδεση πραγματοποιείται μέσω των ομοιοτήτων. Ομοιότητα σημαίνει μοίρασμα, αλλά σημαίνει επίσης διαφορά, ποικιλομορφία, αλλιώς τα δύο θα συνέπιπταν, θα γίνονταν πανομοιότυπα, ένα και το αυτό. Βλέπουμε αυτόν τον τρόπο ερμηνείας του κόσμου ν' αντιπροσωπεύεται καλά στην προσωκρατική φιλοσοφία. Στο βιβλίο μου έχω κάνει μεγάλη χρήση του Πρωταγόρα, ο οποίος είπε: «τα πάντα -με τον έναν ή τον άλλο τρόπο- μοιάζουν με όλα τα άλλα, ακόμη και το μαύρο με το άσπρο, αν τα κοιτάξεις προσεκτικά, μοιάζουν λίγο μεταξύ τους».

Ο Πρίμο Λέβι αναδεικνύει την έννοια της “γκρίζας ζώνης” στα βιβλία του. Η γκρίζα ζώνη για τον Πρίμο Λέβι ήταν οι καταστάσεις που είχε παρατηρήσει στο Άουσβιτς: συμπεριφορές, πράξεις, άνθρωποι που βρίσκονταν ανάμεσα στα δύο άκρα, στο μαύρο και στο άσπρο, στον διώκτη και στο θύμα. Σε μια συνέντευξή του είπε: «Στην πραγματικότητα δεν έχω συναντήσει ποτέ τέρατα». Με αυτό εννοούσε ότι ένας φυσιολογικός άνθρωπος μπορεί να ζει μια εντελώς ειρηνική και φυσιολογική ζωή και στη συνέχεια να κάνει τα πράγματα που έκαναν τα SS στο Άουσβιτς. Αυτό ήταν ένα διαρκές μαρτύριο για τον Πρίμο Λέβι: το Άουσβιτς ήταν δυνατόν ακόμη και ελλείψει τεράτων και αν αυτό συνέβη, αν αυτή η δυνατότητα προέκυψε από τη φαινομενική κανονικότητα της ζωής, υπάρχει η πιθανότητα το Άουσβιτς να επιστρέψει. Στον Λέβι βλέπουμε την υπέρβαση της δυαδικής σκέψης, αυτής που χωρίζει ξεκάθαρα το θύμα από τον δήμιο: ο Πρίμο Λέβι είπε ότι σε κάθε θύμα μπορεί να υπάρχει ένας δήμιος, καθώς και το αντίστροφο. Η συλλογιστική για τις ομοιότητες σημαίνει να έχουμε κατά νου αυτήν ακριβώς την πολυπλοκότητα, το κουβάρι των ομοιοτήτων και των διαφορών.

Πουλιέζε: Όσον αφορά τα όσα αφηγείται ο Πρίμο Λέβι -ένα θέμα που πραγματεύεται επίσης η Χάνα Άρεντ στην «Κοινοτοπία του κακού»- θα ήθελα να πω ότι το θέμα των ομοιοτήτων με πείθει ως μια προσπάθεια να ξεπεραστεί η λογική της ταυτότητας. Όμως, εγείρει ένα επιπλέον πρόβλημα: πώς μπορεί να ξεκινήσει αυτή η αυθεντική αναζήτηση ομοιοτήτων, όταν -για παράδειγμα- ακόμη και η υποδοχή ή μη των προσφύγων, δηλαδή των θυμάτων των διαφόρων πολέμων, ανταποκρίνεται σε κριτήρια αναζήτησης ομοιοτήτων με βάση την ταυτότητα; Κάποιοι το κάνουν με ανοιχτές αγκάλες, επειδή μας μοιάζουν, άλλοι στέλνονται πίσω στους καταυλισμούς της Λιβύης ή καταδιώκονται στη βαλκανική διαδρομή. Μπορεί δηλαδή η λογική των ομοιοτήτων να μετατραπεί κάποια στιγμή σε αλληλεγγύη για όσους μου μοιάζουν και αδιαφορία ή απόρριψη όσων δεν μου μοιάζουν;

Ρεμόττι: Οι ομοιότητες είναι θέμα απόφασης. Εμείς αποφασίζουμε σε ποιον μοιάζουμε και σε ποιον δεν θέλουμε να μοιάσουμε. Η έκφραση «πολιτική των ομοιοτήτων» σημαίνει ότι πρέπει ν' αναγνωρίσουμε ότι βρισκόμαστε μέσα σε μια διαπλοκή ομοιοτήτων και διαφορών. Μόλις αυτό αναγνωριστεί, προκύπτει η ανάγκη να προσανατολιστούμε σε αυτό το κουβάρι. Προσανατολισμός σημαίνει να αποφασίσουμε, συνειδητά ή όχι, ποιος μας μοιάζει περισσότερο και με ποιον δεν θέλουμε να μοιάζουμε. Πρόκειται πραγματικά για ένα πολιτικό ζήτημα, μια απόφαση. Με άλλα λόγια: δεν αρκεί να λέμε ομοιότητα, είναι απαραίτητο να αποφασίσουμε σε ποιον θα μοιάσουμε και σε ποιον δεν θα μοιάσουμε.

Πουλιέζε: Η καλλιέργεια των ταυτοτικών παρορμήσεων τροφοδοτεί επίσης τους εσωτερικούς πολιτικούς προσανατολισμούς των πολιτισμένων ευρωπαϊκών χωρών: στην Ουγγαρία, στην Πολωνία, τώρα στην Ιταλία, όπου -στην εκατονταετηρίδα της πορείας στη Ρώμη⁵ (και θα μπορούσαμε ν'

⁵ Πορεία προς τη Ρώμη /*Marcia su Roma* ονομάστηκε η πορεία που έκαναν οι μελανοχίτωνες του Μουσολίνι προς τη Ρώμη, προκειμένου να καταλάβουν την εξουσία. Η πορεία διήρκεσε από τις 22 ως τις 28 Οκτωβρίου 1922 και κατέληξε στην άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία, στην οποία παρέμεινε επί 21 έτη.

αναλογιστούμε αυτά τα σύμβολα ταυτότητας...) - εκλέχθηκε πρωθυπουργός μια κυρία που σε κάθε ευκαιρία διεκδικεί την ταυτότητά της ως γυναίκα, ως μητέρα, ως χριστιανή (και θα ήταν επίσης ενδιαφέρον ν' αναλύσουμε πόσες χριστιανικές ταυτότητες συνυπάρχουν ταυτόχρονα). Στην κυβέρνησή της ο υπουργός «παιδείας και αξιοσύνης» είναι συγγραφέας ενός βιβλίου με τίτλο *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που καταστράφηκε από τους μετανάστες* (παραλείποντας το γεγονός ότι ιδρύθηκε, επίσης, από μετανάστες)... όλα αυτά σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο -στο άλλο άκρο του φάσματος- οι προσωπικές ταυτότητες -συμπεριλαμβανομένων των σεξουαλικών- γίνονται όλο και πιο ρευστές, μεταβαλλόμενες, διασταυρούμενες, αβέβαιες. Εσείς, που έχετε μελετήσει πολλούς πολιτισμούς, πείτε μας πώς αυτά τα δύο οράματα, που το ένα κοιτάζει στο μακρινό παρελθόν και το άλλο στο μέλλον, μπορούν να σταθούν μαζί στην ίδια ιστορική εποχή και στο ίδιο γεωγραφικό πλαίσιο, στον ίδιο πολιτισμό.

Ρεμόττι: Το γεγονός είναι ότι είμαστε πολλοί, οπότε είναι αναπόφευκτο ν' αναδύονται διαφορετικά οράματα στο ίδιο πλαίσιο, στην ίδια ιστορική περίοδο. Έχω την εντύπωση ότι οι κοινωνίες (εννοώ τις παραδοσιακές, αυτές που μελετούν οι εθνολόγοι ή οι ανθρωπολόγοι) τείνουν να προβληματίζονται πάνω σε αυτά τα ζητήματα, ξεκινώντας μάλλον από ένα γεγονός: είναι φυσιολογικό, είναι σχεδόν αναπόφευκτο οι διαφορές -φυσικές (όπως, για παράδειγμα, το χρώμα του δέρματος) ή πολιτισμικές- να προκαλούν αμφιβολίες, απορία, αποξένωση, αποστροφή κ.λπ. Οι άνθρωποι δεν αποτελούνται από «όμορφες ψυχές», χαριτωμένες από τη φύση τους και καλοπροαίρετες. Η αντίδραση στις διαφορές ενέχει σχεδόν πάντα καχυποψία. Αλλά άλλο είναι οι αντιδράσεις αυτές ν' αναδύονται σ' ένα πολιτισμικό πλαίσιο ταυτότητας (όπου κυριαρχεί η εμμονή με την ταυτότητα) και άλλο ν' αναδύονται σ' ένα πολιτισμικό πλαίσιο μη ταυτότητας. Τα ταυτοτικά πλαίσια, όπως είναι εύκολο να παρατηρήσει κανείς, χαρακτηρίζονται όλα από μια ζοφερή σοβαρότητα, συχνά με τραγικές προεκτάσεις. Εδώ θα ήθελα να εισαγάγω μια μάλλον απροσδόκητη διάσταση. Κάποτε, στο τέλος μιας από τις διαλέξεις μου, με ρώτησαν: «Μα τι μάθατε από την Αφρική;». Σήμερα θα έδινα την ίδια απάντηση με τότε, ότι δηλαδή έμαθα τη σημασία του γέλιου. Στην παραδοσιακή Αφρική, αυτή που μελέτησαν οι ανθρωπολόγοι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, υπήρχε το έθιμο των «σχέσεων αστεϊσμού». Σχέσεις, στις οποίες καθυβρίζουν ο ένας τον άλλον -βαριές, χοντροκομμένες βρισιές-, αλλά χωρίς να προσβάλλονται μεταξύ τους. Αυτό συνέβη σε δύο περιπτώσεις: η μία στο πλαίσιο της συγγένειας, συνήθως με τον κουνιάδο, επειδή είναι ο αδελφός της γυναίκας, η οποία έχει απομακρυνθεί από τη φυλή της. Αν δεν προσβάλλει ο ένας τον άλλον, ο κουνιάδος θα σκεφτεί ότι αυτό δεν είναι καλό, επειδή η συγγενική προσβολή, σχεδιασμένη και προγραμματισμένη, είναι ένας τρόπος ν' αναδειχθεί η τοξικότητα που αναφέρθηκε προηγουμένως, ώστε να απαλλαγούν από αυτήν. Το άλλο πλαίσιο, στο οποίο έλαβε χώρα αυτή η ανταλλαγή ύβρεων, ήταν το διεθνοτικό: προσβολές μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ομάδων που δεν άφηναν τη σύγκρουση να εξελιχθεί σε βία, αντιθέτως ήταν ένας τρόπος ρεαλιστικής αναγνώρισης, ότι οι πολιτισμικές διαφορές είναι δυνητικοί παράγοντες εχθρότητας, αλλά κι ένας τρόπος να αναδειχθεί αυτό και να αποτραπεί η μετατροπή του σε γενικευμένη σύγκρουση: όχι σωματική βία, λοιπόν, αλλά λεκτικές ύβρεις.

Πουλιέζε: Μια μη βίαιη επίλυση συγκρούσεων που βασίζεται σε αστείες προσβολές, η οποία είναι πολύ καλύτερη από τον πόλεμο...

Ρεμόττι: Βεβαίως, μια βρισιά (και στη βρισιά υπάρχει βία), αλλά μια βρισιά που προκαλεί γέλιο. Θυμάμαι ότι σε αρκετές περιπτώσεις με τους Αφρικανούς φίλους μου στο Κονγκό, ρωτούσαμε ο ένας τον άλλον τι σκεφτόμαστε για τους λευκούς και για τους μαύρους: έβγαιναν τα χειρότερα πράγματα, που δεν μπορώ ν' αναφέρω εδώ. Αποτέλεσμα: γελούσαμε, γελούσαμε δυνατά. Το γέλιο, ακόμη και στην βρισιά, είναι η ικανότητα να συνειδητοποιούμε ότι είναι πολύ καλύτερο να βγάλουμε από μέσα μας ό,τι είναι τοξικό, αυτή την τοξικότητα που αναπόφευκτα προκύπτει στην επαφή με τις διαφορές. Οι διαφορές δημιουργούν πάντα προκαταλήψεις, αλλά αν, αντί να τις μεταφράζουμε σ' έναν ταυτοτικό λόγο ή μια τυφλή υπεράσπιση ταυτότητας, τις αντιμετωπίζουμε με το ελεύθερο και διαβρωτικό πνεύμα των «σχέσεων αστεϊσμού», πιστεύω ότι αρκετές συγκρούσεις θα μπορούσαν να εξαλειφθούν από τη ρίζα τους -την ψυχοκοινωνική ρίζα της προκατάληψης και της δυσπιστίας.

Πουλιέζε: Αλλά είμαστε μια θλιβερή κοινωνία που δεν μπορεί να γελάσει με τον εαυτό της...

Ρεμόττι: Βεβαίως. Στο βιβλίο *Γελώντας για τους θεούς, γελώντας με τους θεούς. Θεολογικό χιούμορ* (2020), που γράψαμε με τους Μαουρίτσιο Μπεττίνι και Μάσιμο Ραβέρι, αποδεικνύεται ότι οι περισσότερες παραδοσιακές θρησκείες, εκτός από τις τρεις μονοθεϊστικές που γνωρίζουμε, εφαρμόζουν αυτό που ονομάζουμε «θεολογικό χιούμορ». Ζούμε σ' έναν κόσμο τόσο σοβαροφανή, στον οποίο μας φαίνεται αδύνατο να γελάσουμε με τους θεούς μας ή με τον θεό μας, αλλά οι περισσότερες θρησκείες το κάνουν. Κάθε πολιτισμός καταλήγει να είναι ένα εννοιολογικό κλουβί, αλλά σε διαφορετικούς πολιτισμούς βρίσκουμε την πρόσκληση και την υπόδειξη ν' αποδράσουμε από αυτό: το να γελάμε ακόμη και με τη θεότητα είναι μια ανάσα φρέσκου αέρα. Οι θρησκείες που ασκούν θεολογικό χιούμορ δεν είναι εκείνες που διεξάγουν θρησκευτικούς πολέμους.

Πουλιέζε: Ενώ εμείς λέμε: παίζετε με τους βαλέδες αλλά αφήστε ήσυχους τους αγίους... Μεταξύ άλλων, ο Φραντσέσκο Ρεμόττι είναι εκ των συγγραφέων ενός πιο πρόσφατου βιβλίου, *Ο κόσμος που θα έχετε. Κορωνοϊός, ανθρωπόκαινο, εξέγερση*, μαζί με τον Μάρκο Αϊμέ και Αντριάνο Φάβολε (2021), στο οποίο προβληματίζεται για την ανάγκη, και ταυτόχρονα την αδυναμία, να βάλουμε έστω και προσωρινά τον πολιτισμό μας σε παρένθεση, κάνοντάς τον αντικείμενο αναστολής μιας εποχής. Όπως αναγκαστήκαμε να κάνουμε κατά τη διάρκεια της αναγκαστικής κοινωνικής παύσης -κατά τις οξείες φάσεις της πανδημίας, όπου βιώσαμε ένα είδος αναστολής του παρόντος- και όπως γίνεται τελετουργικά σε ορισμένους παραδοσιακούς πολιτισμούς (το βιβλίο είναι γεμάτο παραδείγματα), όπου η πραγματοποίηση μιας αναστολής του πολιτισμού μάς επιτρέπει να δούμε και να καθορίσουμε τα όριά του. Αλλά ο δικός μας είναι ένας πολιτισμός που δεν γνωρίζει όρια, που έχει μια «λαγνεία για το άπειρο», για συνεχή και απεριόριστη ανάπτυξη. Και ο Ρεμόττι αναφέρει συγγραφείς αγαπητούς σε μένα, όπως ο Günther Anders, ο Serge Latouche, και παραθέτει την Greta Tumberg, η οποία, μαζί με χιλιάδες νέους σε όλο τον κόσμο, φωνάζει στους ενήλικες «μας κλέβετε το μέλλον...». Πώς μπορούμε, λοιπόν, να δώσουμε στον εαυτό μας ένα όριο και να ξεφύγουμε από την κλοπή του μέλλοντος, στην οποία είμαστε όλοι συνένοχοι;

Ρεμόττι: Υπάρχουν πολλά στοιχεία που μας προσφέρει η μελέτη των πολιτισμών, ώστε να δείξουμε πώς στους παραδοσιακούς πολιτισμούς, αυτούς που συνήθως μελετούν οι ανθρωπολόγοι, δημιουργείται η σχέση μεταξύ των νέων και του μέλλοντος, για παράδειγμα μέσω τελετουργιών μύησης. Τα τελετουργικά μύησης των νέων δεν γίνονται, όπως νομίζει κανείς, για να ενσταλάξουν στους νέους τη σκέψη των μεγαλύτερων, αλλά μάλλον συμβαίνει το αντίθετο. Για παράδειγμα, στους Ndembu της Ζάμπια, στο τέλος της τελετής μύησης, προβλεπόταν ο εκπρόσωπος της νεολαίας να σηκώνεται όρθιος και, κοιτάζοντας τον αρχηγό κατευθείαν στα μάτια, να λέει τις εξής φράσεις: «τώρα έχω γίνει μεγάλος άντρας, εσύ από την άλλη πλευρά είσαι ένας ανόητος κι ένας αχρείος, δεν είσαι καλός για τίποτα, από εδώ και στο εξής να προσέχεις να μην τρως όλο το φαγητό σου μόνος σου αλλά να το μοιράζεσαι με τα παιδιά σου». Δηλαδή, αυτή η πράξη εξέγερσης και διαμαρτυρίας, κριτικής και κοινωνικής μεταρρύθμισης, είναι τελετουργικά αναμενόμενη: το να λένε οι νέοι στους μεγαλύτερους «πρέπει να μοιράζεσαι το φαγητό σου με τα παιδιά σου» σημαίνει ότι σκέφτονται πολύ συγκεκριμένα το μέλλον των νέων. Είναι κάπως σαν να λέμε: είναι φυσικό οι ενήλικες να τείνουν να κρατούν τους περισσότερους πόρους για τον εαυτό τους -άρα είναι σωστό και προβλέψιμο οι νέοι ν' απαιτούν μια δικαιότερη κατανομή των πόρων. Αυτό που οι τελετουργίες μύησης έχουν σκοπό να προκαλέσουν είναι το κριτικό πνεύμα, ακόμη και μέσα από μορφές εξέγερσης, κάτι που -μιλώντας για το μέλλον-εμπεριέχει μια αίσθηση δυνατότητας.

Πουλιέζε: Δυνατότητες που δυστυχώς αφαιρούνται από τους νέους στο δικό μας πλαίσιο, επειδή οι αρχηγοί, που στο αφρικανικό τελετουργικό που περιγράφεται εδώ αποκαλούνται «αχρείοι», δυσκολεύονται να δώσουν χώρο στους νέους και να μοιραστούν το μέλλον μαζί τους, δηλαδή να μοιραστούν τους πόρους. Ξεχνώντας ότι, κατά κάποιο τρόπο, εμείς είχαμε τον κόσμο ως δάνειο από τα παιδιά μας, από τις γενιές που θα ακολουθήσουν.

Ρεμόττι: Φυσικά, είναι οι Ινδιάνοι της Βόρειας Αμερικής που το είπαν αυτό: δεν είναι ότι κληρονομήσαμε τη γη από τους προγόνους μας, αλλά την είχαμε δανεική από τα παιδιά μας, οπότε πρέπει να τους την επιστρέψουμε όπως μας δόθηκε.

Πουλιέζε: Και όπως συνήθιζε να λέει ο Alex Langer, τον οποίο αναφέραμε προηγουμένως, εκτός από τις οικολογικές και οικονομικές επιπτώσεις κάθε νέου έργου, θα πρέπει επίσης ν' αξιολογούμε τις επιπτώσεις στις γενιές, δηλαδή τι αντίκτυπο έχει στις μελλοντικές γενιές.

Ερώτηση από το κοινό: Ποιος είναι ο ρόλος των τεχνών στην αναζήτηση ομοιοτήτων;

Ρεμόττι: Μεταξύ των πραγμάτων, με τα οποία δεν έχω ασχοληθεί, είναι όλη αυτή η ευρεία περιοχή που είναι η αισθητική ανθρωπολογία, η ανθρωπολογία της τέχνης, οπότε δεν έχω να δώσω μια σαφή απάντηση σε αυτήν την ερώτηση. Αλλά ένα πράγμα που πάντα με γοήτευε είναι ν' αφήνουμε τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα να χάνονται. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στην Αφρική, για παράδειγμα στους Bamiléké του Καμερούν η ξυλογλυπτική, τα ξύλινα αγάλματα με τα οποία απεικονίζονταν οι αρχηγοί, αφήνονταν στην ύπαιθρο, οπότε, αναπόφευκτα, τα αγάλματα αυτά, επειδή ήταν φτιαγμένα από ξύλο, μετά από λίγο καιρό καταστρέφονταν. Ίσως όμως η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι αυτή των Igbo της Νιγηρίας, οι οποίοι έχτισαν τα λεγόμενα σπίτια Mbari, ξύλινες κατασκευές, στο εσωτερικό των οποίων τοποθετούσαν ξύλινα αγάλματα, αληθινά έργα τέχνης. Απαιτούνταν δύο χρόνια για να χτιστεί ένα σπίτι Mbari και στην κατασκευή του συμμετείχαν περίπου είκοσι άτομα. Αφού χτίζονταν και ολοκληρώνονταν, αφήνονταν στην αναπόφευκτη φθορά από τους τερμίτες και τα στοιχεία της φύσης. Η καταστροφή των σπιτιών Mbari ήταν επομένως κάτι που είχε προβλεφθεί και σχεδιαστεί. Αντίθετα, όταν ασχολούμαστε μ' ένα έργο τέχνης, συνήθως το κατασκευάζουμε έτσι ώστε να παραμείνει στον χρόνο: σκεφτείτε τη μουσειοποίηση. Συνδέοντας αυτό με το θέμα της ταυτότητας, αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για διάψευση της ταυτότητας: η ταυτότητα πρέπει να διατηρηθεί, αλλιώς δεν είναι ταυτότητα- εδώ, αντίθετα, έχουμε να κάνουμε με το γίγνεσθαι (γίνεσθαι αντί του είναι). Ο Chinua Achebe, ο οποίος ήταν ένας μεγάλος μυθιστοριογράφος των Igbo, έδωσε μια πολύ όμορφη εξήγηση για το φαινόμενο των σπιτιών Mbari: είπε ότι η διαδικασία ήταν πιο σημαντική από το προϊόν κι ότι τα άφηναν να παρακμάσουν, ώστε οι νέοι να έχουν τον δικό τους δημιουργικό χώρο. Το αποτέλεσμα της όλης προσπάθειας που κατέβαλε μια κοινότητα (είκοσι περίπου άνθρωποι που εργάζονταν για δύο χρόνια) αφηνόταν να φθαρεί, ώστε η νέα γενιά ν' αναλάβει τη δική της καλλιτεχνική διαδικασία, να έχει τον δικό της δημιουργικό χώρο. Διατηρώντας τα πάντα από το παρελθόν μας, στερούμε από τους νέους τη δημιουργικότητά τους. Όπως καταλαβαίνετε, υπάρχει πάντα ένα τίμημα που πληρώνεται.

Πουλιέζε: Κι όμως, αυτός ο προβληματισμός του καθηγητή Remotti συνδέεται, επίσης, στην εποχή μας και στο δικό μας γεωγραφικό μήκος, με την εκφραστική μορφή της τέχνης του δρόμου. Οι καλλιτέχνες της τέχνης του δρόμου έχουν ακριβώς αυτού του είδους τη στάση: δημιουργούν αστική τέχνη σε τοίχους και γνωρίζουν ότι το έργο τους, το οποίο συχνά έχει πραγματικά σημαντική δημιουργική αξία, με τον καιρό θα υποβαθμιστεί ή ακόμη και θα αντικατασταθεί από κάποιον άλλον που θα ζωγραφίσει πάνω του. Μα και οι ίδιοι οι καλλιτέχνες κάνουν μια μεγάλη πολιτιστική διαμαρτυρία ενάντια σε όσους θέλουν να μουσειοποιήσουν ακόμα και την τέχνη του δρόμου. Κι αυτό γιατί, αν από την τέχνη του δρόμου αφαιρέσεις τον δρόμο, δεν μένει πλέον τίποτα από αυτήν.

Ερώτηση από το κοινό: Μιλώντας για την τέχνη του δρόμου, είναι περίεργο ότι ο καλλιτέχνης που είναι γνωστός ως Banksy⁶ δεν ξέρουμε ποιος είναι, στην πραγματικότητα λέγεται ότι είναι ένα πολλαπλό όνομα. Το θέμα της έλλειψης ταυτότητας αυτή τη στιγμή χαρακτηρίζει τον καλλιτέχνη, που φαίνεται να είναι ο πιο γνωστός στον κόσμο.

Ρεμόττι: Πολύ ενδιαφέρον αυτό: η διαφορά είναι ότι στην παραδοσιακή Αφρική όλα αυτά ήταν θεσμοθετημένα με κάποιο τρόπο.

Πουλιέζε: Εδώ, μια προσωπικότητα όπως ο Banksy, αλλά και οι νεότεροι μιμητές του, χρησιμοποιούν αυτήν τη μορφή τέχνης για να διαμαρτυρηθούν κατά των θεσμών σε τέτοιο βαθμό, που βγαίνουν τη νύχτα για να ζωγραφίσουν με κουκούλες για να μην αναγνωριστούν, και συχνά οι τοιχογραφίες μεταφέρουν πολιτικά μηνύματα διαμαρτυρίας κατά των θεσμών. Οι τελευταίοι, ενίοτε, δυσκολεύονται

⁶ Βρετανός καλλιτέχνης γκράφιτι, πολιτικός ακτιβιστής και σκηνοθέτης ταινιών, ανεπιβεβαίωτης ακόμα ταυτότητας (<https://el.wikipedia.org/wiki/Banksy>).

ν' αναγνωρίσουν ακόμη και σε αυτές μια μορφή τέχνης, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στους πληθυσμούς, για τους οποίους μας μιλάει ο καθηγητής Ρεμόττι.

Ερώτηση από το κοινό: Είμαι μέλος της επιτροπής που επέλεξε τις ταινίες μικρού μήκους γι' αυτό το Φεστιβάλ. Πολλοί από τους σκηνοθέτες που έστειλαν ταινίες μικρού μήκους με θέμα την ταυτότητα, της έδωσαν ένα θετικό νόημα, για παράδειγμα από την άποψη των αγοριών. Υπάρχουν πολλές ταινίες μικρού μήκους με αγόρια που μιλούν για γονείς που έχουν προσδοκίες από αυτά, τις οποίες δεν αναγνωρίζουν: συχνά έχουν αίσιο τέλος, με την έννοια ότι καθώς μεγαλώνουν, επιλέγουν να κάνουν τη δουλειά που τους αρέσει, αναζητούν μια σεξουαλική ταυτότητα, μια αθλητική ταυτότητα. Από αυτήν την άποψη, υπάρχει μια φάση της ζωής, κατά την οποία η ταυτότητα είναι σημαντική, ίσως είναι μια περίοδος όπου η ταυτότητα δεν αποτελεί περιορισμό αλλά ωρίμανση.

Ρεμόττι: Η ανάγκη να διεκδικήσει κανείς τον εαυτό του, να επιβεβαιώσει την παρουσία του, η ανάγκη να πει ότι υπάρχω και εγώ σε έναν κοινωνικό ή οικογενειακό χώρο είναι ιερή, όμως αυτό δεν έχει να κάνει απαραίτητα με την ταυτότητα, αλλά μάλλον με τα δικαιώματα... Σκεφτείτε τις κάθε είδους μειονοτικές ομάδες. Συχνά διεκδικούν το θέμα της ταυτότητας, αλλά ελλοχεύει ο κίνδυνος αυτό να ερμηνευθεί με δυσεπίλυτους συγκρουσιακούς όρους. Αντ' αυτού, ας προσπαθήσουμε να το μετατρέψουμε σε έναν λόγο δικαιωμάτων, μιας ιερής αναγνώρισης των δικαιωμάτων: η ταυτότητα, από την άλλη πλευρά, είναι πάντα ένα ζήτημα ζωής και θανάτου. Όσον αφορά την εξέλιξη των ατόμων, λοιπόν, θα έλεγα ότι εγώ, ο Φραντσέσκο Ρεμόττι, δεν είμαι ταυτόσημος με τον Φραντσέσκο Ρεμόττι που ήταν σήμερα το πρωί σ' ένα συνέδριο στη Νάπολη για το Κονγκό. Είμαι μόνο όμοιος με τον εαυτό μου, δηλαδή είμαι όμοιος με τον Φραντσέσκο Ρεμόττι πριν από είκοσι τέσσερις ώρες, πριν από είκοσι τέσσερις μήνες, πριν από είκοσι τέσσερα χρόνια... Και ο David Hume το είχε πει αυτό ήδη στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα. Ακόμη και στο Συμπόσιο του Πλάτωνα, η ιέρεια Διοτίμα εξηγεί ακριβώς αυτό στον Σωκράτη: όλα αλλάζουν συνεχώς στο σώμα και στην ψυχή μας, δεν παραμένουμε ποτέ ίδιοι, ταυτότητα έχουν μόνο οι θεοί. Ας προσπαθήσουμε να σκεφτούμε τους εαυτούς μας όχι ως προικισμένους με ταυτότητα, αλλά προικισμένους με ομοιότητες και διαφορές, άρα με ένα γίνεσθαι...

Πουλιέζε: Μερικές φορές ίσως δίνουμε το όνομα της ταυτότητας στην ανάγκη αναγνώρισης μιας από τις υπαρξιακές μας καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, αυτού που πιστεύουμε ότι δεν αναγνωρίζεται και δεν εκτιμάται επαρκώς πάνω μας, οπότε διεκδικούμε την ταυτότητα χρησιμοποιώντας μια λέξη πασπαρτού. Η οποία σημαίνει τα πάντα αλλά και τίποτα, όπως δίδαξε και ο Πιραντέλλο.

Ερώτηση από το κοινό: Ήθελα να προτείνω μια διαμεσολάβηση μεταξύ της ταυτότητας ναι και της ταυτότητας όχι. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ταυτότητα είναι η βιογραφία μας, ενός υποκειμένου ή μιας κοινωνίας;

Ρεμόττι: Θα συμφωνούσε μαζί σας ο Πωλ Ρικέρ, ο οποίος έκανε διάκριση μεταξύ της ταυτότητας *idem* και της ταυτότητας *ipse*. Η ταυτότητα *idem* θα ήταν η ουσιαστική, ο πυρήνας που παραμένει, η ταυτότητα *ipse* θα ήταν ακριβώς η βιογραφία, η αφήγηση. Αλλά διαπιστώνω ότι ναι μεν μπορώ ν' αφηγηθώ τη ζωή μου, τη βιογραφία μου, αλλά και η αφήγησή μου αλλάζει. Αυτοί οι τρόποι να καταστεί η ταυτότητα λιγότερο ουσιαστική, λιγότερο σκληρή, να ρευστοποιηθεί, αποτελούν μέσα, ώστε να γίνει πιο εφαρμόσιμη, πιο προσαρμόσιμη. Πρόκειται για ατελείς ταυτότητες, αλλά οι ατελείς ταυτότητες είναι ομοιότητες. Η ταυτότητα είναι όταν το Α ισούται με το Α, αλλιώς δεν είναι ταυτότητα, επομένως μιλάμε για ομοιότητες και διαφορές που δεν είναι στατικές. Αυτό που έχει σημασία δεν είναι η ομοιότητα που μπορούμε να αναλογιστούμε μεταξύ των πραγμάτων, αλλά να κατανοήσουμε ότι οι ομοιότητες είναι το αποτέλεσμα, η έκβαση, της συμπεριφοράς, των ενεργειών και επομένως του γίνεσθαι. Η ταυτότητα, από την άλλη πλευρά, είναι ένας μεγάλος μύθος του δυτικού πολιτισμού, επειδή προέρχεται από τον αρχικό μύθο που είναι η έννοια του είναι.

Πουλιέζε: Στην αιώνια διαμάχη ανάμεσα σε Παρμενίδη και Ηράκλειτο, είναι σαφές σε ποια πλευρά τοποθετείται ο καθηγητής Ρεμόττι...

Ερώτηση από το κοινό: Στην πραγματικότητα, υπάρχει ένα μεγάλο αίνιγμα σε όλα αυτά, κατά τη δική μου άποψη: αντλούμε από τους αρχαίους μας, μιλάμε για φιλοσόφους και πολιτισμούς που έχουν

οικοδομήσει μια μορφή ταυτότητας, συνηθίζουμε ν' αναγνωρίζουμε τους εαυτούς μας σ' έναν πολιτισμό του παρελθόντος και λέμε ότι είμαστε κληρονόμοι αυτού του πολιτισμού. Έτσι, κατά κάποιον τρόπο, αυτό το γίνεσθαι το ονομάζουμε επίσης ταυτότητα, το να ανήκεις σε μια πατρίδα, σ' έναν τόπο, σ' έναν λαό. Πώς είναι λοιπόν δυνατόν να διατηρήσουμε ό,τι καλό υπάρχει σε αυτό; Άλλωστε, αν όλα τα βιβλία που έχουν γραφτεί στο παρελθόν είχαν γραφτεί όπως τα έργα για τα οποία μιλούσαμε προηγουμένως -δηλαδή φθαρτά- δεν θα είχαμε πια κανένα ίχνος τους, αντίθετα αντλούμε από τους αρχαίους μας... Λοιπόν, εξακολουθεί να είναι ένα λάθος;

Ρεμόντι: Όχι, δεν είναι λάθος: το σημαντικό, ωστόσο, είναι να συνειδητοποιήσουμε ότι δεν υπάρχει γνήσιος πολιτισμός. Όλοι οι πολιτισμοί, όλες οι κουλτούρες είναι προσμειξείς, είναι γεμάτοι από στοιχεία που έρχονται από αλλού. Σκεφτείτε τον ελληνικό πολιτισμό. Στην πραγματικότητα, μέχρι τώρα, οι ιστορικοί είναι πεπεισμένοι ότι είναι ψευδαίσθηση να θεωρούμε ότι αυτός ο πολιτισμός υπήρξε από μόνος του: υπάρχουν τόσες πολλές επιρροές που ήρθαν από την Ανατολή, από την Αίγυπτο για παράδειγμα. Έτσι, αν στηριχθούμε στον Πλάτωνα, μπορούμε να το κάνουμε νόμιμα, γνωρίζοντας ότι η σκέψη του Πλάτωνα προκύπτει επίσης από διάφορες επιρροές. Είναι καλό να έχουμε την ικανότητα ν' αντλούμε από πόρους που προέρχονται από τόσα πολλά μέρη, καθώς και από το παρελθόν μας, ενώ ταυτόχρονα να βεβαιωνόμαστε ότι είμαστε επίσης ανοιχτοί σε αυτόν τον πόρο που ονομάζεται μέλλον. Επίσης, ας μην ξεχνάμε ότι είμαστε ζώα που μιλάμε πριν γράψουμε, που κάνουμε μουσική, που γελάμε, πολύ πριν γράψουμε. Για παράδειγμα, η μουσική συναντάται σε όλες τις κοινωνίες και σχεδόν σε όλες η μουσική παραγωγή δεν καταγραφόταν, οπότε όλοι μπορούν (ή θα μπορούσαν) να συμμετάσχουν στη μουσική παραγωγή. Ο Άγγλος ανθρωπολόγος Jack Goody, ο οποίος επικεντρώθηκε στην εισαγωγή της γραφής, συνηθίζει να λέει ότι όταν φθάνει η γραφή -τώρα δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα ν' αναγνωρίσουμε ότι τεχνικά ήταν μια πρόοδος, μια απόκτηση, καταλαβαίνετε-, δημιουργούνται αναλφάβητοι, ενώ πριν δεν υπήρχαν αναλφάβητοι. Το ίδιο συμβαίνει και με τη μουσική. Όταν υπάρχει τυποποίηση ή θεσμοθέτηση, τότε εγώ γίνομαι ειδικός και εσείς όχι. Αυτό προκαλεί εξειδίκευση και εμπλουτισμό από τη μια, πολιτιστική εξαθλίωση από την άλλη. Τέλος, η κουλτούρα στην οποία δραστηριοποιούμαστε, είναι τόσο μεγάλη, τόσο διακλαδισμένη, που υπάρχουν πολύ περισσότερα πράγματα που δεν γνωρίζω, γι' αυτό και λέω για τον εαυτό μου ότι είμαι μόνο ένας «επίδοξος ανθρωπολόγος». Όπως είπε ο Μαξ Βέμπερ το 1917, «χρησιμοποιώ το τραμ κάθε πρωί για να πάω να διδάξω στο πανεπιστήμιο, αλλά δεν ξέρω πώς λειτουργεί αυτό το τραμ». Πόσα πράγματα καλύπτουν τη ζωή μας, την ημέρα μας, πολύ σημαντικά πράγματα που χρησιμοποιούμε, και όμως δεν ξέρουμε πώς λειτουργούν: και αυτό είναι - σε σύγκριση με έναν πολύ πλούσιο πολιτισμό (από κάθε άποψη) - μια ανησυχητική πολιτιστική εξαθλίωση.

Πουλιέζε: Πολλά άλλα ερωτήματα και συνδέσεις θα μπορούσαν να ανοίξουν εδώ, για παράδειγμα με τη σκέψη του Aldo Capitini⁷ και την ιδέα του για τη συμμετοχή όλων στην παραγωγή αξιών, συμπεριλαμβανομένης της καλλιτεχνικής μουσικής αξίας της Πέμπτης Συμφωνίας του Μπετόβεν..., αλλά ο χρόνος μας τελείωσε εδώ για σήμερα κι ας αποχαιρετισθούμε με τη σωκρατική ρήση “εν οίδα ότι ουδέν οίδα”. Η οποία είναι η συνεχής ώθηση προς τη γνώση, που ποτέ δεν αποκρυσταλλώνεται αλλά πάντα εξελίσσεται.

Ρέτζιο Εμίλια, 28 Οκτωβρίου 2022

⁷ Άλντο Καπιτίνι (1899 – 1968): Ιταλός φιλόσοφος, ποιητής, πολιτικός ακτιβιστής και εκπαιδευτικός. Ήταν ένας από τους πρώτους Ιταλούς που υιοθέτησαν και ανέπτυξαν τις θεωρίες της μη βίας του Μαχάτμα Γκάντι και έμεινε γνωστός ως «ο Ιταλός Γκάντι» (https://en.wikipedia.org/wiki/Aldo_Capitini).

Σύντομα Βιογραφικά Σημειώματα

Ο **Francesco Remotti (Φραντσέσκο Ρεμόττι)** είναι ομότιμος καθηγητής Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του Τορίνου. Πρώην Διευθυντής του Τμήματος Ανθρωπολογικών, Αρχαιολογικών και Ιστορικών-Εδαφικών Επιστημών του ιδίου Πανεπιστημίου και Πρόεδρος του Κέντρου Αφρικανικών Σπουδών (CSA), ηγήθηκε ιταλικής εθνολογικής αποστολής στο Ζαΐρ (1979-93) και στην Ισημερινή Αφρική (1994-2004). Εθνικός συντονιστής ερευνητικών προγραμμάτων στον ανθρωπολογικό και εθνογραφικό τομέα, δίδαξε επί σειρά ετών Πολιτισμική Ανθρωπολογία και Αφρικανική Εθνολογία. Από το 2002 είναι αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Επιστημών του Τορίνου. Από το πολυάριθμο συγγραφικό του έργο σημειώνουμε: *Contro l'identità/ Ενάντια στην Ταυτότητα* (1996). *Contro natura. Una lettera al Papa* (2008) / Ενάντια στη φύση. Μια επιστολή στον Πάπα. *Noi, primitivi: lo specchio dell'antropologia* (2009) / Εμείς, οι πρωτόγονοι: ο καθρέφτης της ανθρωπολογίας. *L'ossessione identitaria* (2010) / Η εμμονή με την ταυτότητα. *Cultura. Dalla complessità all'impovertimento* (2011) / Κουλτούρα. Από την πολυπλοκότητα στη φτωχοποίηση. *Fare umanità. I drammi dell'antropo-poiesi* (2013) / - Δημιουργώντας ανθρωπότητα. Τα δράματα της ανθρωποποίησης. *Per un'antropologia inattuale* (2014) / Για μια ανθρωπολογία ανεπίκαιρη. *Somiglianze. Una via per la convivenza* (2019) / Ομοιότητες. Ένας δρόμος για τη συμβίωση. *Sull'identità* (2021) / Σχετικά με την ταυτότητα (επιμέλεια). *Ridere degli dèi, ridere con gli dèi. L'umorismo teologico* (2020) / Γελώντας για τους θεούς, γελώντας με τους θεούς. Το θεολογικό χιούμορ (σε συνεργασία με τους M. Raveri και M. Bettini). *Il mondo che avrete. Virus, anthropocene, rivoluzioe* (2021) / Ο κόσμος που θα έχετε. Κορωνοϊός, ανθρωπόκαινο, εξέγερση (σε συνεργασία με τον Marco Aime και τον Adriano Favole).

Ο **Pasquale Pugliese (Πασκουάλε Πουλιέζε)**, Καλαβρός στην καταγωγή (από την πόλη Τροπέα) ζει και εργάζεται στο Ρέτζιο Εμίλια. Έχει σπουδάσει Φιλοσοφία και ασχολείται με την εκπαίδευση, την κατάρτιση και τις πολιτικές για τη νεολαία. Έως το 2019 υπήρξε εθνικός γραμματέας του *Μη Βίαιου Κινήματος* (<https://www.nonviolenti.org/cms/>). Διατηρεί αρκετά ιστολόγια και είναι συγγραφέας βιβλίων σχετικών με την φιλοσοφία της μη βίας.

Η **Χριστίνα Πετροπούλου** είναι Κοινωνική Ανθρωπολόγος και δίδαξε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο με γνωστικό αντικείμενο «Γλώσσα Μνήμη και Ταυτότητα στην Ελληνόφωνη Κάτω Ιταλία». Σπούδασε Κλασική Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης «La Sapienza» και Ονοματολογικές και Γλωσσολογικές Σπουδές στο Πανεπιστήμιο «Tor Vergata» της Ρώμης. Έχει πραγματοποιήσει μακρόχρονη επιτόπια έρευνα στα ελληνόφωνα χωριά της Καλαβρίας, κυρίως στο Γκαλιτσιανό, για το οποίο έχει εκπονήσει διδακτορική διατριβή (ΑΠΘ 1997). Άρθρα της έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά. Έχει υπηρετήσει ως εκπαιδευτικός και ως Σύμβουλος Φιλολόγων. Έχει ιδρύσει το φιλολογικό περιοδικό *Ήριννα* και το μαθητικό *Συνεπάρματα*. Έχει εργαστεί στο Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας και στο Κέντρο Ερεύνης των Ελληνικών Ιδιωμάτων και Διαλέκτων της Ακαδημίας Αθηνών. Έχει λάβει μέρος σε Προγράμματα του Ευρωπαϊκού Γραφείου για τις Λιγότερο Διαδεδομένες Γλώσσες και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Μέχρι σήμερα, συνεχίζει να μελετά τους μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα στην ελληνόφωνη περιοχή της Καλαβρίας σε γλωσσικό, ανθρωπολογικό και κοινωνικό επίπεδο. Για το έργο της και τις έρευνές της στην περιοχή βραβεύθηκε (2022) από τον Σύλλογο «Apodiāfāzzi» (ξημερώνει) της Bona.